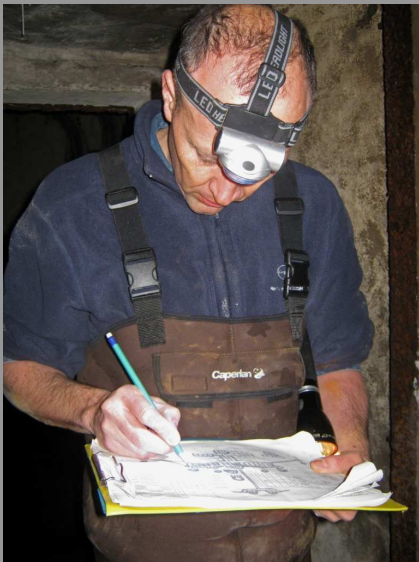

Verslag fortentelweekend 5-6-7 februari 2010

Organisatie: Filip Borms, Kris Boers, Dirk Swaenen, Ben Van der Wijden, Sven Verkem en Wout Willems

Verslag: Kris Boers, Sven Verkem, Wout Willems

Foto's: Rob Koelman, Herman Bouman

2 augustus 2010

1 Inleiding

De fortengordel rond Antwerpen heeft zijn militaire rol al geruime tijd verloren, maar vleermuizen maken er dankbaar gebruik van. De forten vormen immers een ideaal alternatief voor grotten. Op Vlaams niveau vormen de forten de belangrijkste winterverblijfplaatsen waar het grootste aantal vleermuizen worden aangetroffen.

Om een wetenschappelijk verantwoorde vergelijking te maken tussen de forten en in het kader van de monitoring van de aantallen wordt sinds 1997 door de Vleermuizenwerkgroep jaarlijks een fortentelweekend georganiseerd. Tijdens dit weekend wordt getracht om in zo veel mogelijk forten de vleermuizen te tellen. Sommige forten kunnen omwille van organisatorische redenen niet in dit weekend, maar dan proberen we de datum zo kort mogelijk bij het weekend te leggen. Sommige forten worden op een ander tijdstip, meestal vroeger op het jaar, nog een tweede keer geteld.

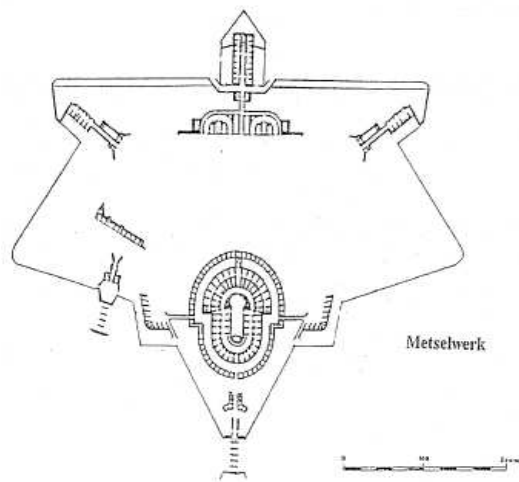
In 2010 werd dus voor de 15^e maal een fortentelweekend georganiseerd. Van de ca. 30 forten en schansen rond Antwerpen werden er in totaal 20 geteld tijdens het weekend.

2 Forten

Het feit dat er zoveel forten rond Antwerpen liggen berust op het feit dat in de 19de eeuw deze stad werd uitgekozen als militaire hoofdstad van Vlaanderen omwille van zijn haven. De meeste forten liggen volledig bovengronds maar zijn wel bedekt met een laag aarde. Door de dikke wanden en de grote oppervlakte ontstaan er ruimtes met stabiele temperatuur die de ganse winter boven het vriespunt blijft. De meeste forten hebben veel ramen en deuren waardoor de buitenste lokalen tochtig en koud zijn. Het klimaat van de dieper gelegen kamers en gangen is stabiel en minder tochtig. De vochtigheidsgraad varieert zeer sterk tussen de verschillende forten en kan ook binnen één fort sterk wisselen.

Omstreeks 1859 werd rond Antwerpen een eerste ring van forten gebouwd, de **kleine fortengordel**, naar het ontwerp van H.A. Brialmont. De forten liggen op ongeveer 2km afstand van elkaar en op een afstand van ongeveer 3km van de toenmalige stadsgrens. Door de ontwikkeling van wapens met een grotere reikwijdte en de uitbreiding van de stedelijke kern voldeden de forten niet meer. Op grotere afstand van de stadsgrenzen werden tussen 1878 en 1900 nieuwe forten opgetrokken, de **grote fortengordel**.

De kleine fortengordel, ook wel de veiligheidsgordel genoemd, bestaat tegenwoordig nog uit 7 forten. De constructie en bouwstructuur zijn gelijkend voor alle forten, ze zijn volledig in baksteen opgetrokken en bedekt met aarde. Rond het gehele fort lag een brede gracht. De meeste van deze forten liggen nu volledig ingesloten door woonzones en industrie.

Figuur 1: Grondplan van een fort van de kleine fortengordel.

De grote fortengordel lag op een grotere afstand van de stadsgrenzen dan de kleine fortengordel. De forten ten noorden van het Albertkanaal werden bovendien verbonden door het "anti-tankkanaal". Het bouwplan van de forten verschilt onderling maar het zijn telkens variaties op een zelfde basisplan. Enkele forten zijn gedeeltelijk in baksteen en afgewerkt in beton, de meeste zijn echter volledig betonnen constructies. Het fort van Steendorp, dat gebouwd werd voor de andere forten, heeft een afwijkend bouwplan en is volledig in baksteen opgetrokken. Alle forten zijn voorzien van zogenaamde "watergangen". Dit zijn bakstenen kruipgangetjes die dienen om water af te voeren. In deze gangetjes worden grote aantallen vleermuizen aangetroffen.

3 Verloop van het fortentelweekend

Het groeperen van de tellingen in één weekend biedt een aantal voordelen:

- De eerste is een wetenschappelijke, door de tellingen simultaan uit te voeren is het mogelijk om gegevens van de forten onderling te vergelijken. Vleermuizen blijven immers niet de hele winter op dezelfde plaats, maar verhuizen soms in functie van het weer. Na een koude periode worden in de forten bijvoorbeeld meer Grootoorvleermuizen en Franjestaarten aangetroffen.
- Het fortentelweekend heeft nog een tweede functie en die is educatief. Er wordt bij de tellingen aandacht aan besteedt om de groepen samen te stellen uit 'ervaren' en minder ervaren tellers zodat ervaringen uitgewisseld kunnen worden. Op vrijdagavond werd dit jaar daarom het volgende georganiseerd:
 - Biologie van overwinterende vleermuizen (Ralf Gyselings)
 - Hoe verantwoord en veilig vleermuizen tellen en determineren (Ben Van der Wijden).
 - Trends in aantal vleermuizen: op basis van gegevens per object of per kamer? (Thierry Onkelinx)
 - Vleermuizen in de Antwerpse fortengordels: Belang, bedreigingen en bescherming (Wout Willems)
- En last but not least willen we met dit weekend ook een aangename sfeer creëren. Het traditionele feestelijke diner op zaterdagavond is hierbij een belangrijk onderdeel. Het diner was dit jaar opnieuw een voltreffer. Via deze weg willen we meteen de ganse kookploeg nog eens hartelijk bedanken

Dat het telweekend ook een heuse ontmoetingsplaats is voor vleermuisliefhebbers mag blijken uit het aantal deelnemers. Dit jaar mochten we niet klagen van gebrek aan tellers. We hebben zelfs een aantal mensen moeten weigeren omdat de telgroepen volzet waren. In totaal hebben op zaterdag 76 en op zondag 63 mensen meegeteld. Het fortentelweekend is daarmee ook dé ontmoetingsplek voor vleermuisliefhebbers. Naast de steeds goed vertegenwoordigde Nederlanders, waren er dit jaar ook een heel wat Franstalige deelnemers uit Brussel en Wallonië. Het fortentelweekend is daardoor de plek bij uitstek geworden om ervaringen over de (taal)grenzen heen uit te wisselen.

Van de ruim 30 forten en schansen rond Antwerpen werden er op dit weekend 20 geteld (Tabel 1 en Figuur 2).

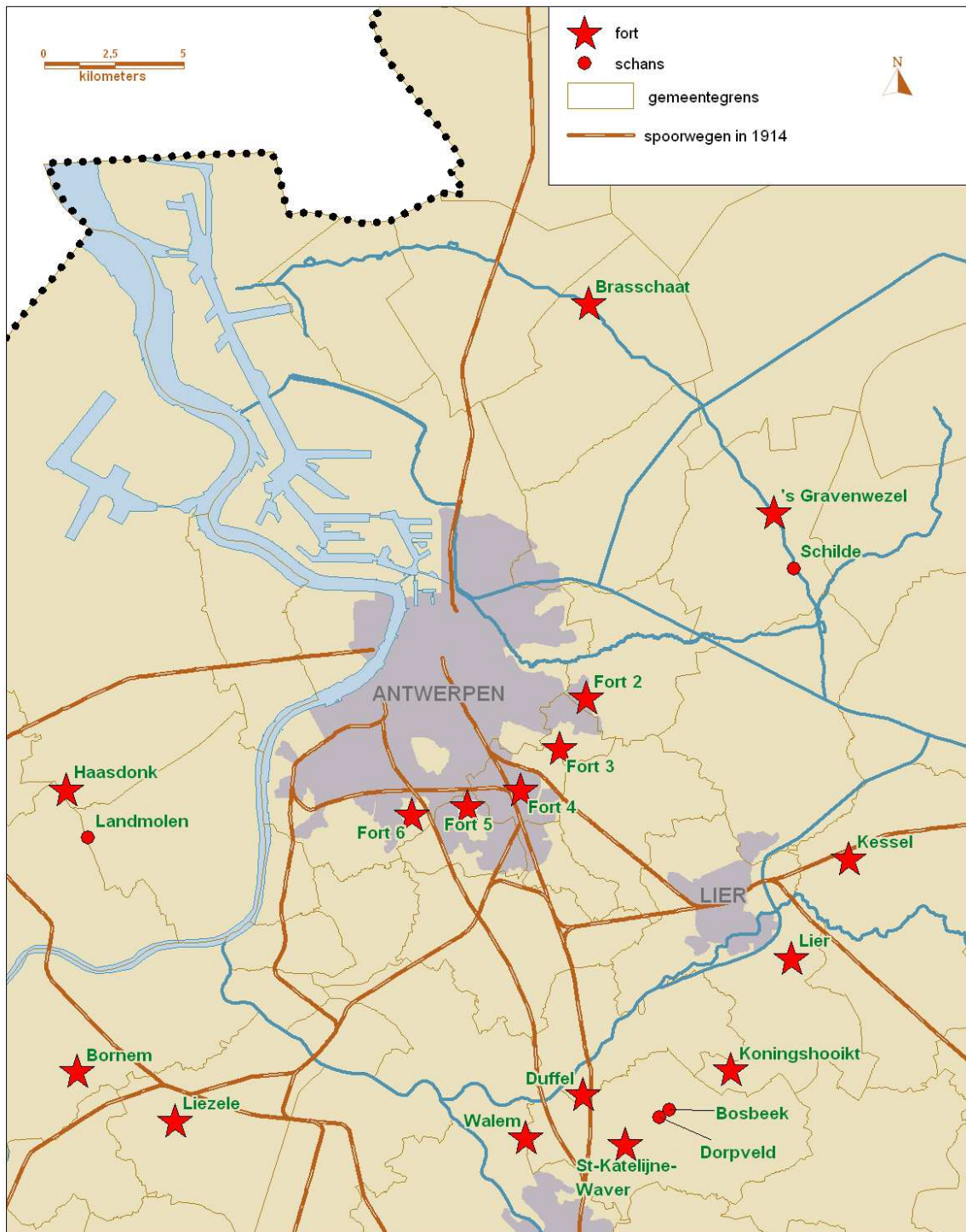
Tabel 1: Overzicht van de forten en schansen¹ rond Antwerpen met aanduiding of ze tijdens of kort bij het fortentelweekend op vleermuizen werden onderzocht.

		6/02/2010	7/02/2010
Kleine fortengordel	Fort 2 - Wommelgem		
	Fort 3 - Borsbeek		
	Fort 4 - Mortsel		
	Fort 5 - Edegem		
	Fort 6 - Wilrijk		
	Fort 7 - Wilrijk		
	Fort 8 - Hoboken		
	Fort Stabroek	Privé bezit. Wordt niet geteld.	
Schans van Smoutakker			
Fort van Brasschaat			
Schans van Schilde			
Fort van Kapellen			
Fort van 's Gravenwezel			
Fort van Schoten			
Fort van Oelegem			
Fort van Broechem			
Fort van Kessel			
Fort van Lier			
Fort van Koningshooikt			
Grote fortengordel	Schans van Dorpveld (St-Katelijne-Waver)		
	Schans van Bosbeek (St-Katelijne-Waver)		
	Fort van St-Katelijne-Waver		
	Fort van Duffel		
	Fort van Walem		
	Fort van Breendonk	Wordt niet geteld	
	Fort van Liezele		
	Fort van Bornem		
	Fort van Steendorp		
	Fort van Haasdonk		
	Schans van Landmolen		
Fort van Kruikeke	Nog in gebruik door Militairen. Weinig geschikte lokalen voor vleermuizen. Wordt niet geteld		
Fort van Zwijndrecht	Nog in gebruik door Militairen. Weinig geschikte lokalen voor vleermuizen. Wordt niet geteld		

¹ Van de schansen worden enkel deze vermeld die tijdens het weekend geteld zijn.

Op vleermuizen onderzochte forten tijdens fortentelweekend 5-7 februari 2010

Figuur 2: Kaartje met de getelde forten in het weekend van 5-7 februari 2010.

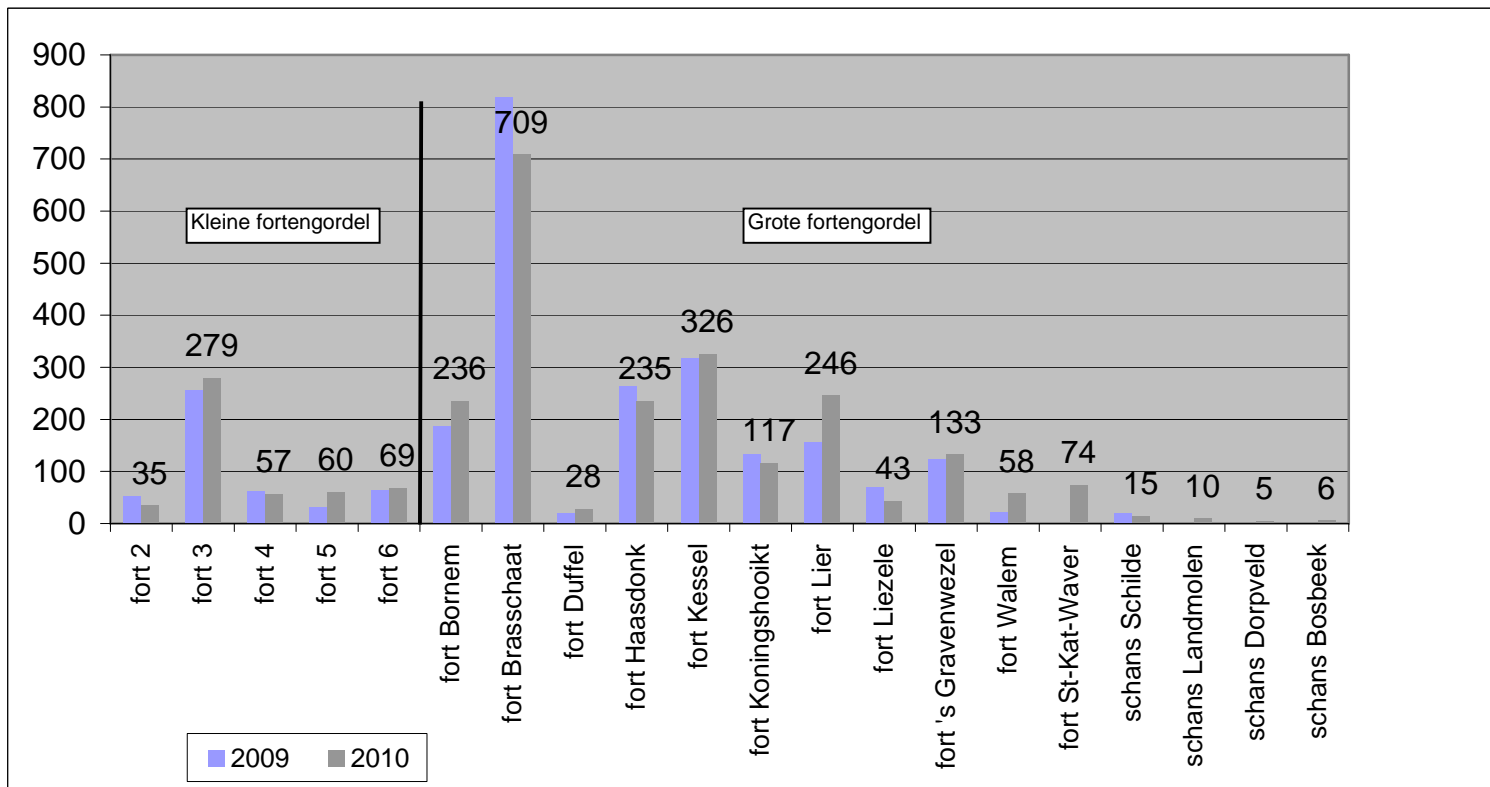
4 Resultaten

4.1 Totale aantallen

De totale aantallen van de tellingen zijn weergegeven in Figuur 3.

Bij de forten van de kleine fortengordel blijft fort 3 zonder twijfel het belangrijkste fort. De andere forten van de kleine fortengordel herbergen lagere aantallen vleermuizen, maar zijn daarom niet minder belangrijk. In fort 3 lijkt de afname van vorig jaar wat gecompenseerd te worden. In fort 5 is er een sterke stijging ten opzichte van 2009. In fort 2 is er een stevige achteruitgang in de aantallen tegenover vorig jaar, met minder dan de helft van het aantal dieren van 3 jaar geleden.

Wat de impact is van de strenge winter is nog niet direct duidelijk.

Figuur 3: Totale aantal vleermuizen per fort in 2010 en 2009 ter vergelijking.

Bij de forten van de grote fortengordel is er de opvallende, maar traditionele uitschieter in Brasschaat. Andere forten met meer dan 100 dieren zijn Kessel, Haasdonk, Bornem, Koningshooikt, Lier en 's Gravenwezel. De overige forten herbergen minder grote aantallen vleermuizen, maar zijn daarom niet minder belangrijk!

Hoewel het niet de bedoeling is van dit verslag om de aantalevoluties te onderzoeken, vallen er toch een aantal opvallende verschuivingen te noteren:

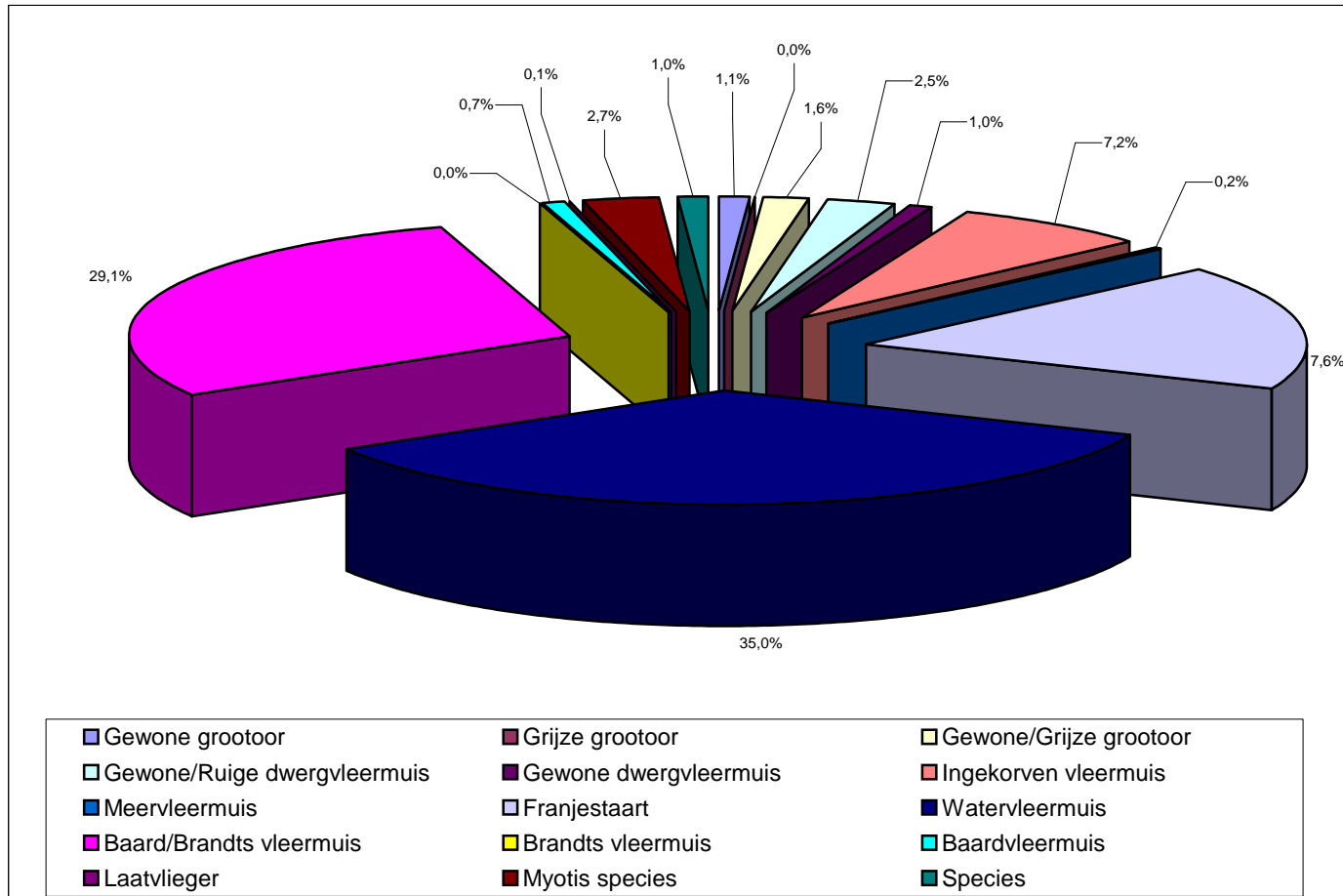
- In Liezele is de populatie op 6 jaar tijd gehalveerd. De verbouwingswerken die in het fort gebeuren zijn hier niet vreemd aan.
- Het fort van Kessel kent dit jaar een sterke stijging in de aantallen. Het niveau van 3 jaar geleden (recordjaar) werd terug gehaald. Ook in het fort van Walem werd het niveau van het recordjaar (2006) bijna terug geëvenaard.

4.2 Soortenverdeling

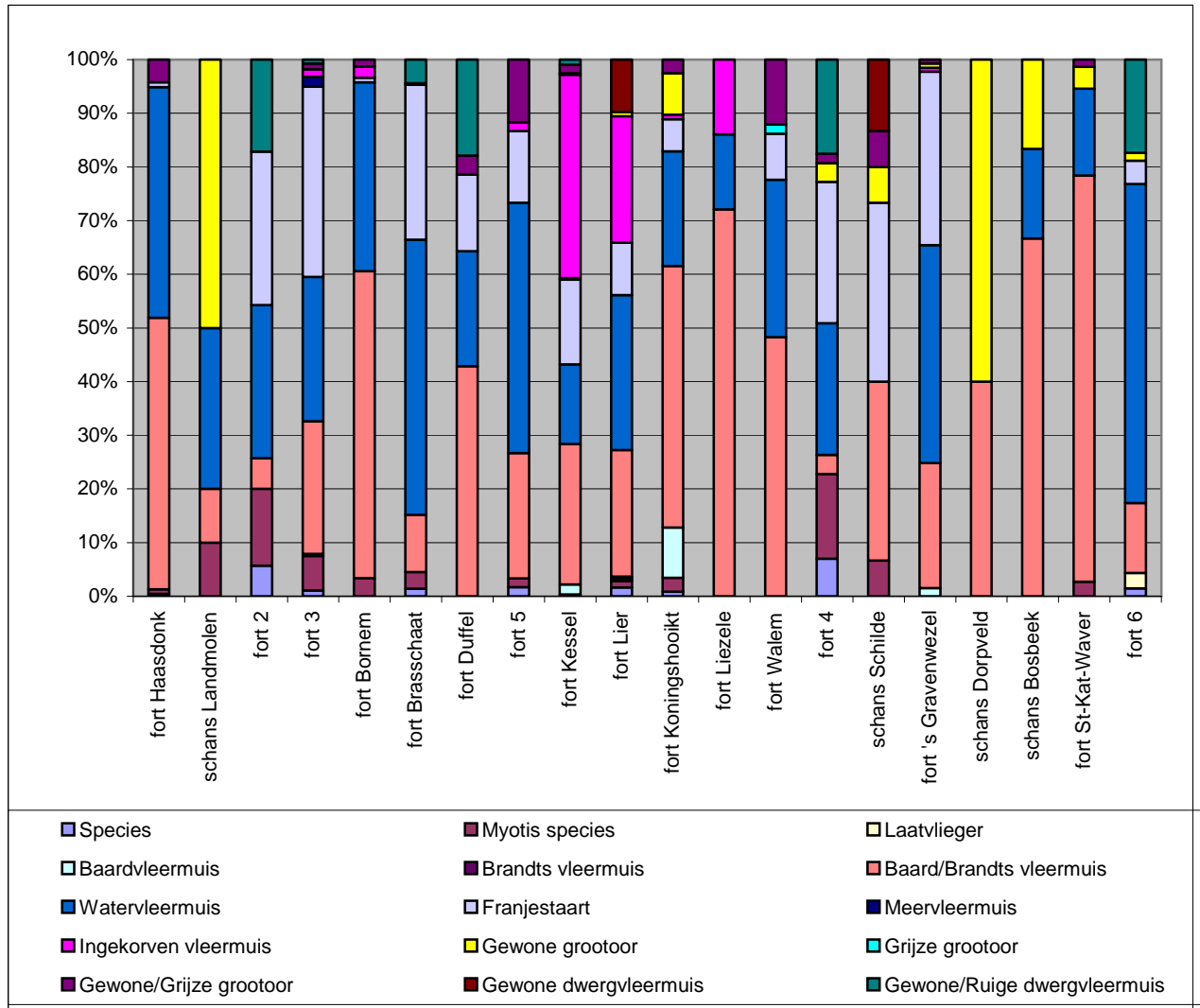
De meest algemene soort in de Antwerpse forten blijft de Watervleermuis met 35,0% van de waarnemingen. De Baard/Brandts vleermuis is de tweede soort met 29,1%. Het overwicht van de Watervleermuis op de Baard/Brandts vleermuis in het totale soortenspectrum wordt veroorzaakt door het grote aantal watervleermuizen in het fort van Brasschaat (Figuur 4 en Figuur 5). De verhouding tussen beide soorten varieert duidelijk van fort tot fort, zoals duidelijk blijkt uit figuur 5. In de meeste forten is de Baard/brandts vleermuis zelfs beter vertegenwoordigd dan de Watervleermuis.

Met 17,6% is de Franjestaart de derde soort, wat toch wel enigszins verrassend is omdat deze soort in verschillende forten niet of slechts in kleine aantallen wordt aangetroffen (Figuur 5 en figuur 6). De Franjestaart wordt vooral teruggevonden in de forten ten noordoosten van Antwerpen (Brasschaat, 's Gravenwezel, Duffel, schans van Schilde, Fort 2, Fort 3, Fort 4, Fort 5 en Kessel).

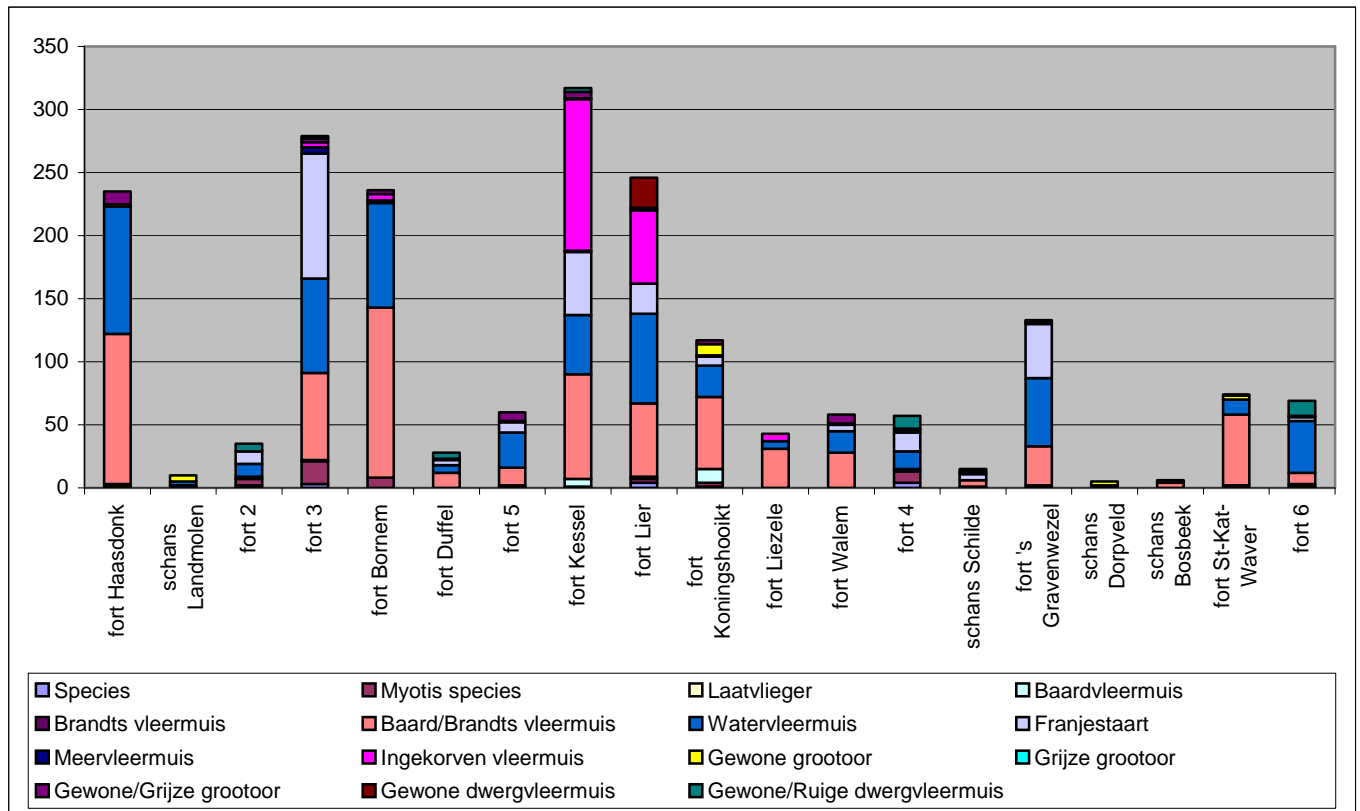
De forten zijn ook belangrijk voor de Ingekorven vleermuis (7,2%). Ook voor deze soort is er een duidelijke geografische concentratie. De forten van Kessel, Lier en Liezele nemen de hoofdmoot van deze soort voor hun rekening (Figuur 4 en Figuur 5).

Figuur 4: Procentuele verdeling van de soorten voor alle getelde fortten van het telweekend samen.

Figuur 5: Procentuele soortenverdeling in de verschillende forten van het telweekend zonder rekening te houden met het totaal aantal getelde vleermuizen.

Figuur 6: Procentuele soortenverdeling in de verschillende forten van het telweekend. Fort Brasschaat werd niet in de grafiek opgenomen omdat de grote aantallen de andere forten teveel minimaliseren.

5 Dankwoord

De organisatie van een weekend als dit is niet mogelijk zonder de steun en inzet van een groot aantal mensen. In eerste instantie gaat onze dank naar de kookploeg, die de deelnemers al jaren vergast op een heerlijke maaltijd. Héél erg bedankt voor het geweldige lekkere eten.

Verder willen we ook het St-Lambertusinstituut in Ekeren (Moretus Katholiek Onderwijs Centrum) bedanken voor het gebruik van de accommodatie.

Natuurlijk ook onze hartelijke dank aan de eigenaars en beheerders van de forten die ons jaarlijks de toestemming geven om hun domein te onderzoeken.

Dank aan de Provincie Antwerpen voor de financiële ondersteuning van het fortentelweekend.

En last but not least natuurlijk de vele deelnemers. Het is enkel dankzij jullie inzet dat een dergelijk initiatief kan plaatsvinden:

Alex Lefevre
Ansofie Dhondt
Arno Thomaes
Bart & Leen Vandemeulebroucke-Hoelen
Bart Opstaele
Ben en Sofie Weyns/Van Brussel
Ben Van der Wijden

Bert Lozie
Björgen Vandeweyer
Bob Vandendriessche
Bram Conings
Bram Van Ballaer
Cécile Herr
Chiel Simons

Christian Debono	Kris Boers
Daan Dekeukeleire	Kris Peeters
Daan Verschelde	Lidewei Vergeynst
Daniel Sanders	Luc Van de Perre
David Berten	Maarten Hofman
David Hendrickx	Madeline Hammond
Deirdre Lagas	Marc Van der Valk
Diederik & Saskia Willems-Janssens	Mariska Nieuwenhuijsen
Dirk & Farnoosh De Smet-Khodadadeh	Michel De Rechter
Dirk Costrop	Myriam Kumpen
Filip Borms	Patrick Vanden Borre
Filip Van den Wyngaert	Pierrette Nyssen
Floris Verhaeghe	Pieter Meeremans
Fred Van Delft	Pieter-Jan D'Hondt
Geert & Marie Stevens-Peters	Pieterjan Dhont
Gérald Debroux	Ralf Gyselings
Gerald Broddelez	René Janssen
Guy Rotsaert	Rob Koelman
Hanne Hendriks	Sander Bruylants
Hans Nietvelt	Stephan Loosveld
Heleentje De Brauwer	Stijn Baeten
Herman Bouman	Stijn Yskout
Huub Don	Thierry & Ester Onkelinx-Van Broekhoven
Ina Wauters	Tjeerd Kooij
Jarno Claeys	Wesley Overman
Jelle Vandenbergh	Willemien Verstichel
Johannes & Emma Jansen & Rappé	Wim d'Hooghe
Jonas Guns	Wout Willems
Karl Van Ginderdeuren	Yvonne Liczner
Katja D'haeyer	
Kees van Bochove	
Klarissa Nienhuys	